

УДК 37.015.31:392.3-054.73-057.36АТО(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/19.168129>

Світлана ПОВОРОЗНЮК,
orcid.org/0000-0001-5989-9864
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри методик та технологій дошкільної освіти
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
(Київ, Україна), *s_povoroznjuk@ukr.net*

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ ТА ЛЕГЕНДИ У ВИХОВАННІ Й РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОДИН УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ І ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

У статті визначено основні завдання, що розв'язуються шляхом використання засобів українських народних казок і легенд у вихованні та розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб, а саме: забезпечення процесу ресоціалізації дітей дошкільного віку, психолого-педагогічна підтримка позитивних особливостей їхнього розвитку (турботливості, активності, відповідальності, мотивації на досягнення успіху, впевненості й співчутливості) та подолання негативних (тривожності, недовіри до інших людей, замкненості, різноманітних страхів, спричинених пережитими дитиною психотравмівними подіями), забезпечення національно-патріотичного характеру їх виховання та розвитку. Охарактеризовано основні методи та прийоми використання аналізованих жанрів усної народної творчості у роботі з дітьми означеної категорії.

Ключові слова: народна казка, народна легенда, етнокультурний засіб виховання та розвитку, психолого-педагогічний супровід дітей дошкільного віку, казкотерапія, діти з родин учасників АТО, діти з родин внутрішньо переміщених осіб.

Svitlana POVOROZNIUK,
orcid.org/0000-0001-5989-9864
Ph.D, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Methods and Technologies
of Preschool Education,
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine), *s_povoroznjuk@ukr.net*

UKRAINIAN FOLK TALES AND LEGENDS IN THE UPBRINGING AND DEVELOPMENT OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE FROM THE FAMILIES OF PARTICIPANTS OF THE ANTITERRORIST OPERATION AND INTERNALLY DISPLACED PERSONS

In the article it is substantiated the necessity of developing new psychological and pedagogical approaches to the upbringing and development of children, and in particular preschool age, in connection with the emergence of new categories of families of citizens, that is: families whose members participate in combat operations in the ATO zone, as well as those who have the status of internally displaced persons. It is characterized the peculiarities of the implementation of psychological and pedagogical support of children of preschool age from the families of ATO participants and internally displaced persons by means of Ukrainian folk tales and legends. The main tasks, which are solved with the use of means of folk tales, are as follows: provision of the process of re-socialization of children of preschool age, psychological and pedagogical support of positive features of their development (caring, activity, responsibility, motivation for success, confidence and compassion) and overcoming negative ones (anxiety, distrust to other people, isolation, various fears caused by traumatized events by children); and also methods and techniques of the use of Ukrainian folk tales in work with children of preschool age of the specified category are described. The specifics of the use of the Ukrainian fairy tale as one of the means of psychological diagnostics and correction of sensory and behavioral spheres of children of preschool age from the families of ATO participants and internally displaced persons are revealed. The main purpose of the legend as a genre of folklore in work with children of the specified category is found out. The effectiveness of using Ukrainian folk legends in the process of adapting children to the conditions of a new social environment is grounded in order to ensure the national-patriotic nature of their education and development, their historical perception and the contemporary as a whole Ukrainian people, and directly to those ethnic regions in which they live or were forced to settle with their parents, inculcating them a sense of love for the land in which they live, to its historical and everyday traditions.

Key words: folk tale, folk legend, ethno-cultural means of upbringing and development, psychological and pedagogical support of children of preschool age, fairy tale therapy, children from families of ATO participants, children from families of internally displaced persons.

Постановка проблеми. Сучасний освітній процес потребує розробки нових психолого-педагогічних підходів до виховання та розвитку дітей,

зокрема дошкільного віку, у зв'язку з появою нових категорій родин громадян, а саме: родин, члени яких беруть участь у бойових діях у зоні АТО, а також

таких, що мають статус внутрішньо переміщених осіб. Важливу роль у цьому процесі відіграють твори усної народної творчості, зокрема народні казки та легенди, що сприяють полегшенню сприйняття дитиною нового для неї соціального середовища, виконують психотерапевтичну функцію в організації психолого-педагогічних умов підтримання позитивних і подолання негативних особливостей розвитку дітей зазначеної категорії, а також забезпечують прищеплення інтересу дитини до системи національних цінностей суспільства, в якому вона живе, шляхом виховання любові до рідного краю, шанобливого ставлення до історії та культурної спадщини рідного народу, формування власного почуття національної гідності.

Аналіз досліджень. Казка як етнокультурний засіб виховання та розвитку дітей дошкільного віку була об'єктом дослідження багатьох сучасних науковців. Зокрема, значну увагу приділено вивченню особливостей використання народної казки з метою морального виховання дошкільників (Т. Поніманська, О. Сурмило), здійснення гуманістичного виховання дітей дошкільного віку (В. Максимова), виховання екологічної культури дошкільнят (О. Роман), а також формування їх соціальної компетентності (О. Литвишко) та шанобливого ставлення до дорослих (А. Карнаухова). Ґрунтовно розкрито види занять, основні методи та прийоми використання української народної казки в освітньому процесі ЗДО (А. Богущ, Н. Лисенко, Н. Сивачук). Серед сучасних психолого-педагогічних праць низку наукових розвідок присвячено дослідженню психотерапевтичного потенціалу народної казки в роботі з дітьми дошкільного віку (Т. Зінкевич-Євстїгнеєва, К. Крутій, Н. Маковецька, Г. Кошонько та ін.). Однак особливості здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб засобами українських народних казок і легенд нині залишаються ще не дослідженими.

Мета статті – охарактеризувати призначення та особливості застосування українських народних казок і легенд у роботі з дітьми дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Ефективним етнокультурним засобом у роботі з дітьми дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб є народна казка. Цей вид оповідної народної творчості сприяє полегшенню сприйняття дитиною нового для неї довкілля: незвичного сімейного статусу, спричиненого участю одного чи кількох членів її родини в АТО, або зміни умов

проживання як наслідку вимушеного переміщення із зони збройного конфлікту чи тимчасово окупованих територій України, тобто казка здійснює вплив на процес пристосування дитини до умов нового соціального середовища. Народна казка дає змогу перевтілитися в улюблених казкових персонажів, брати участь в їхніх пригодах, одночасно засвоюючи необхідні для адаптації соціальні норми, правила та звичаї, що декларуються у казковій формі. При цьому основними завданнями, які розв'язуються шляхом використання засобів народної казки, є такі:

а) формування адекватної системи відносин із новими для дитини соціальними об'єктами (вихователями та іншими присутніми поряд людьми) – для цього варто обирати народні казки, тематика яких присвячена розкриттю важливості взаємної поваги та довіри, шанобливого ставлення молодших до старших і навпаки (*«Дві кізеньки»*, *«Летючий корабель»*, *«Батько та син»* та ін.);

б) забезпечення комфортного входження дитини у новий дитячий колектив, налагодження взаємин між вихованцями у групі – варто з цією метою пропонувати дітям казки про дружні стосунки, необхідність взаємодопомоги та взаємопідтримки (*«Ріпка»*, *«Рукавичка»*, *«Котик і Півник»*, *«Зайчикова хатка»*, *«Коза-дереза»*, *«Сірко»*, *«Котигорошко»* та ін.);

в) засвоєння дитиною норм і цінностей нового соціального середовища – при цьому ефективним буде опрацювання казок про добро і зло, справедливість і несправедливість, морально-етичні правила поведінки в різних життєвих ситуаціях і вміння знайти вихід із скрутного становища (*«Півник і двоє мишенят»*, *«Казка про двох цапків»*, *«Кривенька качечка»*, *«Лисиця та Журавель»*, *«Івасик Телесик»* та ін.).

Крім необхідності забезпечити швидкий процес ресоціалізації дітей дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб, важливим завданням вихователя є психолого-педагогічна підтримка позитивних особливостей їхнього розвитку, якими є турботливість, активність, відповідальність, мотивація на досягнення успіху, впевненість і співчуття. Репрезентовані казкою споконвічні виховні ідеали українського народу забезпечують формування в дитини дбайливого і турботливого ставлення до присутніх поряд батьків, інших членів родини, вихователів, однолітків, переконують її в безперечній перемозі добра над злом, здатності людини досягти своєї мети за умови, якщо до цього буде докладено певних зусиль, формують у дитини віру в позитивне майбутнє, почуття довіри до навколишнього світу.

Зокрема, такими є казки про сімейні стосунки, чуйність, уважність і шанобливе ставлення до рідних і близьких людей («Добрі брати», «Сім лозин», «Про батьківську любов», «Про матір-зозулю», «Закопане золото», «Названий батько» та ін.).

Казка є також одним із засобів психологічної діагностики і корекції почуттєвої та поведінкової сфер, оскільки діти, виконуючи роль певного казкового персонажа, можуть спокійно розповісти про свої думки та почуття. Вона використовується в організації психолого-педагогічних умов подолання таких негативних особливостей розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб, як тривожність, недовіра до інших людей, замкненість, різноманітні страхи, спричинені пережитими дитиною психотравмівними подіями. При цьому основними функціями казки є:

а) функція дзеркала – проекція емоційного стану дитини, її думок і хвилювань на зміст казки з метою порівняння та подальшого усвідомлення суті проблеми;

б) функція моделі – казка пропонує кілька варіантів розв'язання проблеми, навчає дитину чинити правильно, надаючи для вибору кілька зразків поведінкових моделей відповідно до ситуації;

в) функція опосередкування – казка є засобом налагодження довірливих стосунків між дитиною та дорослим і допомагає здійснювати виховну діяльність, чітко регламентуючи вимоги до поведінки дитини через образи казкових персонажів;

г) функція збереження досвіду – набуття дитиною здатності інтерпретувати зміст проблеми, відображеної у раніше опрацьованій казці, відповідно до нових життєвих умов та обставин;

г) функція повернення на ранні етапи індивідуального розвитку – казка розуміється як засіб розвитку образного мислення, фантазії, неопосередкованого входження в роль казкового персонажа, налагодження привітних, доброзичливих стосунків між батьками та дитиною;

д) функція альтернативної концепції – дітям пропонують альтернативний варіант вже відомої їм казки, який примушує дитину аналізувати та оцінювати звичний казковий сюжет і персонажів твору з іншого боку (Казімірська, 2010: 4, 7).

До казок, які використовуються з терапевтичною метою, належать страшні казки (про нечисту силу: Бабу Ягу, лісовика, водяника та ін.) та дитячі казки-«страшилки», які є одним із видів своєрідного дитячого фольклору і виконують, передусім, психотерапевтичну функцію, адже «складаючи й розповідаючи «страшилки», дитина самостійно

моделює емоції подолання своїх страхів. Вербалізація страхів викликає почуттєву відповідь, емоційне перемикає, яке виступає в ролі психологічного захисту» (Кошонько, 2010). Зокрема, Г. Кошонько пропонує застосовувати методику «Казка про страх» (дитині пропонують розповісти історію, пов'язану з її страхом), «Придумай завершення казки» (дитині пропонується завершити казку за поданим початком: «Жили-були хлопчик і дівчинка, які усього боялися. Одного разу вони потрапили в дрімучий темний ліс. І раптом на їхньому шляху...» (Кошонько, 2010)). Основною метою цієї роботи є сприяти усвідомленню дитиною того, що казкові персонажі є вигаданими і, залежно від її бажання, вони можуть бути не тільки страшними і непривабливими, а й добрими, щирими та кумедними, тобто можна змінити ситуацію на протилежну, продемонструвати її з іншого боку, допомогти дитині обрати комфортну соціально прийнятну модель її подальшої поведінки. «Казкотерапія дає змогу опанувати позитивні моделі поведінки, знизити негативні емоції, рівень тривожності. Спілкування дітей із казкою допомагає їм впоратися зі своїми негативними станами, невпевненістю, лінню, небажанням пізнавати нове тощо» (Хижняк).

У цьому процесі основними прийомами роботи з казкою є такі:

- слухове сприймання казки дитиною за допомогою вихователя;
- аналіз казки з подальшим детальним обговоренням сюжету, мотивів і персонажів твору, формулюванням необхідних повчальних висновків;
- розповідь казки дитиною від першої або третьої особи;
- «переписування» казки шляхом заміни її сюжетної лінії, кінцівки або деяких персонажів;
- малювання за мотивами казки;
- інсценізація дітьми змісту народної казки з використанням костюмів казкових персонажів і необхідних для перевтілення в роль сценічних атрибутів;
- самостійне складання дітьми казкового твору за моделлю, в якій головним є персонаж із народної казки;
- використання народної казки як продуктивного матеріалу для настільного театру, театру картинок та ігор-драматизацій.

Підвищенню ефективності роботи вихователя ЗДО з дітьми означеної категорії сприятиме врахування їх індивідуально-психологічних якостей і вибір казкового матеріалу відповідно до віку дітей. Зокрема, у процесі ознайомлення з народною казкою дітей молодшого дошкільного віку рекомендо-

вано використовувати казки про тварин, які через образи звірів у алегоричній формі відтворюють взаємини людей. Такий жанровий різновид казки є найбільш зрозумілим і цікавим для дітей цього віку, оскільки привертає увагу до об'єктів і явищ близької для їхнього сприйняття природи. Наприклад, це українські народні казки «Колобок», «Рукавичка», «Коза-дереза», «Лисичка-сестричка», «Заячі страхи», «Про двох цапків», «Півник та двосмишенят», «Лисичка та Журавель».

Дітям середнього дошкільного віку, крім казок про тварин («Колосок», «Цап та Баран», «Як звірі хату будували» та ін.), можна запропонувати для ознайомлення чарівні казки, головними персонажами яких виступають найчастіше герої, наділені надзвичайними здібностями, які вони використовують для допомоги простим людям або в боротьбі зі злими силами для відновлення добра на землі. До таких творів можна зарахувати українські казки «Солом'яний бичок», «Кривенька качечка», «Івасик Телесик», «Сніжниця», «Ох» та ін.

У роботі з дітьми старшого дошкільного віку доречно використовувати як казки про тварин («Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат», «Пан Коцький»), так і чарівні казки («Яйце-райце», «Котигорошко», «Іван-Побиван», «Розумниця»), а також починати ознайомлювати старших дошкільників із соціально-побутовими казками, які розкривають особливості сімейних взаємин, стосунків між рідними та близькими людьми, формують початкові уявлення дітей про соціальні ролі та обов'язки людей у суспільстві, навчають ставитися до всіх незгод і негараздів оптимістично («Дідова дочка і бабина дочка», «Гаманець», «Мудра дівчина», «Про язикату Хвеську», «Як мужик пана дури», «Ківи лиха» та ін.).

Використання казки в роботі з дітьми дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб сприяє розвитку в них активності, ініціативності, самостійності та творчості.

Як засвідчили результати проведеного емпіричного дослідження індивідуальних особливостей розвитку та виховання дітей дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб, особливе значення у родинах дітей надається патріотичному вихованню. Тому важливим завданням вихователя є забезпечити національно-патріотичний характер навчання та розвитку дітей із використанням у виховній роботі кращих зразків культури українського народу. До них належать і народні легенди, які містять оповідь про історичну подію, територіальну місцевість або відому в історії усього народу чи певного регіону постать дещо фантастичного, вигаданого характеру, яка сприй-

мається як достовірна. Цей жанр усної народної творчості є ефективним у процесі пристосування дітей до умов нового соціального середовища в аспекті усвідомлення ними історичного минулого та сучасного як усього українського народу, так і безпосередньо тих етнічних регіонів, в яких вони проживають або змушені були оселитися разом із батьками. З метою прищеплення дітям почуття любові до краю, в якому вони живуть, до його історичних і побутових традицій у практиці ЗДО варто використовувати народні легенди різноманітної тематики:

- легенди про виникнення поселень та їх етнонімів: держави («Україна»), етнічних та історичних регіонів України («Бойківщина», «Гуцульщина», «Лемківщина» та ін.), міст або сіл, селищ («Заснування Києва», «Львів», «Вінниця», «Рівне» та ін.);
- легенди про ставлення до рідної землі («Євшан-зілля» та ін.);
- легенди про видатних постатей української культури («Богдан Хмельницький», «Маруся Чурай» та ін.);
- легенди про визначні пам'ятки рідного краю («Золоті Ворота», «Батий-руїнівник», «Дніпрові дзвони» та ін.);
- легенди про народні ремесла та промисли («Як було винайдено воза», «Як виникла вишивка», «Як було побудовано першу хату», «Як чумаки винайшли скло», «Як було винайдено млин» та ін.);
- легенди про народне мистецтво: «Кобза», «Чарівна скрипка», Великодні легенди про писанки та ін.;
- легенди про народні звичаї та свята (великодні легенди, «Святий Миколай і злодій», «Стригання», «Сорок святих», «Легенда про Святого Спиридона» та ін.).

Висновки. Отже, вихователю ЗДО необхідно враховувати індивідуальні та вікові відмінності дітей дошкільного віку із родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб, позитивні та негативні особливості їхнього розвитку як наслідку пережитого психотравмівного досвіду, створювати комфортне виховне середовище для відновлення в дітей означеної категорії емоційної рівноваги, сприяти активізації їхнього духовного та творчого потенціалу шляхом використання в освітньому процесі етнокультурних засобів виховання та розвитку, реалізовувати завдання національно-патріотичного виховання, як-от: формування в дітей високої мовної культури засобами рідної мови, прищеплення любові до рідного краю, свого народу, виховання поваги до культурної спадщини рідного народу, формування почуття власної належності до народної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Казимирская Е. С. Сказкотерапия для малышей. Мозырь: Белый ветер, 2010. 65 с.
2. Кошонько Г. А. Дитячі страхи та способи їх корекції. Деструктивні емоційні стани учнів: проблеми теорії та практики: збірник матеріалів Міжобласної науково-практичної конференції (18–19 грудня 2010 року) / за заг. ред. М. С. Томчука. Вінниця: ВОІПОП, 2010. С. 42–47. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/3344>.
3. Хижняк Л. О. Казкотерапія як дієвий засіб розвитку психічних властивостей молодших школярів. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/psychology/38675/

REFERENCES

1. Kazimirskaja E. S. Skazkoterapija dlja malyshej [Fairy tale therapy for kids]. Mozyr': Belyj veter, 2010. 65 p. [in Russian]
2. Koshonko H. A. Dytiachi strakhy ta sposoby yikh korektsii [Children's fears and ways of their correction] Destruktyvni emotsiini stany uchniv: problemy teorii ta praktyky: zbirnyk materialiv [Destructive emotional states of students: problems of theory and practice: a collection of materials]. Vinnytsia: VOIPOP, 2010. pp. 42–47. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/3344> [in Ukrainian]
3. Khyzhniak L. O. Kazkoterapiia yak diievyi zasib rozvytku psykhychnykh vlastyvostei molodshykh shkolariv [Fairytale therapy as an effective means of developing the psychological properties of junior pupils]. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/psychology/38675/ [in Ukrainian]

Статтю подано до редакції 24.04.2018 р.